

Příteli Jene,

o tom, k čemu došlo v souvislosti s pracovními kroužky neoficiálního vzdělávání (tzv. „akademií“) v Brně, jsem informován opravdu podrobně. I když v jádře s Tvým hodnocením policejních akcí souhlasím, proti Tvým formulacím musím protestovat. Nemyslím, že by v té souvislosti bylo přední věcí uznale konstatovat, že postup bezpečnosti vykazuje jistou „umírněnost“; na první místo bych dal konstatování, že nezákonnosti v postupu bezpečnosti pokračují, dokonce že se rozmnožily. Zajisté jsem ochoten uznat jistý pokrok, zejména od padesátých let, ale i od počátku let sedmdesátých. Přednášející a mladí posluchači nejsou už souzeni jako protistátní skupiny a odsuzováni na řadu let do vězení. Jsou jenom předváděni a zadržováni, vyslýcháni, dostává se jim doporučení ze strany policie a je jim vyhrožováno. Je to nepochybně jistý pokrok, ale umírněností bych to ještě nenazval.

To je však věc pouze okrajová. Mám vážnější námitky. Začnu opět s těmi méně důležitými. Připomínáš „dalekosáhlý, perspektivní celospolečenský význam“ projektu tzv. „akademie“. Zase v jistém smyslu nelze nic namítat. Ale připomíná mi to jiný takový dalekosáhlý obrat, k němuž došlo v dějinách univerza (psal jsem o tom jindy). Když se první předlidé vydělili z rámce přírody (tehdy z rámce dosavadního univerza, veškerenstva) a učinili první kroky v rodícím se teprve světě lidském, tj. světě slova, rituálního jednání a společenských vztahů na obojím založených, došlo k pronikavému zvratu. To, co dosud bylo veškerenstvem, vesmírem, vším, stalo se náhle jen částí světa, pouhou přírodou. Je ovšem třeba dodat, že tento počátek nového eónu nemohl v té době nikdo zjistit; všechny nové počátky jsou vždy skryty. Dalekosáhlý význam nebo bezvýznamnost toho, co podnikáme, se ukáže až v bližší nebo spíše vzdálenější budoucnosti. A není v našich silách si o tom již dnes učinit přiměřenou představu a obraz. Co je pro nás dnes naléhavější a významnější, to je skutečnost, že předmětem policejní pozornosti a policejního vyšetřování se u nás stává, když asi dvě desítky mladých lidí, kteří se nedostali na vysokou školu nebo obor, k němuž cítili náklonnost, se sejdou v soukromém bytě, aby vyslechli výklad o předeokratovských myslitelích nebo o „České otázce“ z úst lidí, kterým je zabraňováno učit a přednášet na univerzitě nebo jinde, zatímco skutečné problémy našeho školství jsou docela jiné a zatímco v civilizovaném světě jsou v proudu diskuse o reformě vysokoškolského studia, o zvýšení státních dotací a o tom, že péče a vzdělání musí mít prvenství před starostí o armády a zbrojení. Pronikavá nenormálnost naší situace a primitivnost našeho podniku by neměla zůstat bez povšimnutí a také by neměl zůstat nevyslovena. Naše akademie je svépomocná, ale náhražkové řešení, které za žádných okolností nemůže být zbaveno některých vnitřních těžkostí a vad, s nimiž je spjato. Primitivita našeho pokusu by v žádném případě neměla být zastírána poukazy k „dalekosáhlému perspektivnímu“ významu, který – možná právem, možná neprávem – svému pokusu připisujeme.

Z každé nesnáze, z každého průšvihů, z každého nezdaru atd. je třeba vytěžit, co jenom lze. Pokus, který nemůže nebýt primitivní, jako je náš, musí mít také své výhody; a my je musíme objevit a plně využít. Uvedu příklad. Idea univerzity je od počátku spjata s úsilím překonat divergující tendence jednotlivých vědních oborů. Od středověkých počátků (nepůjdeme-li až do starověku k Platónské Akademii a aristotelské škole peripatetické etc.) roztržitost a metodická odlišnost jednotlivých vědních oborů prudce, ba neslýchaně vzrostla. Dnes to vypadá tak, že univerzita přestala být univerzitou, neboť se jí naprosto ztratilo univerzum. Každá vědecká disciplína má své vlastní ‘univerzum’, které je jen aspektem či odřezkem skutečného univerza; a tato jednotlivá „univerza“, jež jsou pouhými odštěpkami, už nikdo není schopen slepit dohromady, neboť jednotlivé vědecké disciplíny už dávno netvoří jedinou celkovou vědu. Proto právě už dnes neexistuje skutečná univerzita, neboť se už dávno rozpadla na jednotlivé, navzájem převážně nezávislé a o sebe se většinou nezajímající fakulty, v nichž hluboká rozdělenost až rozštěpenost pokračuje v jednotlivých katedrách, jež o sebe nedbají a ani o sobě téměř nevědí a v nichž ještě jednotlivá pracoviště a

jednotliví pracovníci jsou úzce vysazenými odborníky, kteří se stěží domluví dokonce i se svými katedrovými kolegy. (Podobná je situace na vědeckých ústavech, ale o to nám nyní nejde.) Neexistuje nikdo a nic, co by práci jednotlivých oborů sblížovalo a sjednocovalo, co by ze všech věd činilo jednu vědu a z toho, čím se zabývají, jedno jediné univerzum. Kde však není univerzum, není možná ani univerzita v onom plném, původním smyslu. Organizace vědecké práce na univerzitách už se dávno tohoto původního ideálu, této ideje univerzity vzdala. Setkají-li se dnes někdy dva odborníci z různých vědeckých disciplín, pak jediné z nějakých úzce praktických důvodů a k vůli zcela pragmatických cílům (tzv. pracovní týmy). Naproti tomu v primitivních podmínkách, do nichž jsme se proti své vůli a naprosto nežádoucím způsobem dostali, by se mohlo ukázat, že zůstávají otevřeny cesty k novému typu sjednocení vědění a bádání. Podobné okolnosti se mohou ve větším počtu ukazovat zcela neočekávaně a my pro ně nesmíme zůstat slepí a hluchí.

Naprosto souhlasím, že předmětem naší pozornosti nejsou a nesmějí být na prvním místě politické aspekty a politické důsledky našeho podnikání, pokud ovšem pod slovem „politický“ máme na mysli onu úzkou, „technickou“ političnost. Naproti tomu docela jinak musíme uvažovat, jde-li o politiku a političnost v širokém smyslu (s Havlíčkem a Masarykem řečeno; „nepolitickou politiku“). Slovo politika je odvozeno od řeckého slova „polis“, tj. obec. Politické je vše, co se nějak dotýká obce a občanů, tj. občanských záležitostí a života občanů. Politické v tomto širokém smyslu je aktuálně nebo přinejmenším potenciálně vše. A tedy také vzdělání, školství, kultura atd. Ale ani v tomto širokém smyslu nejde o to, že politický aspekt – přes veškerou důležitost – má nějakou prioritu. Zase to ukážu na příkladě. Výzkum veřejného mínění spadá do oboru sociologie a provádí se a vyhodnocuje ve svých výsledcích sociologickými metodami. Cílem tohoto výzkumu však není blaho obce (země, státu), nýbrž pravda. Kdyby se obec a její blaho staly cílem sociologického průzkumu, mohlo by se lehce stát, že výsledky, které by se mohly představitelům obce zdát nevýhodné, neboť dokonce nevýhodné pro obec a pro občany, pro zřízení atd., by byly potlačovány, zastírány nebo umlčovány. Pro takové případy platí jasná zásada: výzkum, který ukáže pravdivý stav věcí, je pro obec (a tedy pro politiku) nejpotřebnější a nejvýhodnější. Pokud si to představitelé obce nemyslí a pravdy se v některých směrech obávají, vyslovují tím verdikt sami nad sebou; a pokud mají v obci podporu většiny, pak i verdikt nad celou obcí. Neboť záležitosti obce nejsou tak důležité a nadřazené, aby mohly rozhodovat o tom, která pravda je potřebná a která nebezpečná. Pro naši situaci a pro náš projekt „akademie“ to tedy má také zřetelné důsledky: především jde o to, co se mladí lidé v pracovních kroužcích od starších a zkušených odborníků dovědí a čemu se od nich naučí. Naučí-li se otevřenosti vůči pravdě, ať přichází odkudkoliv a ať je vyslovována čímikoliv ústy, pak mohou mít tyto kroužky obrovský význam pro budoucnost. Naproti tomu se mohou utopit v dokonalé bezvýznamnosti, když se mládež bude dozvídat jen to, co najde ve všech učebnicích. Vřele souhlasím, že naše univerzity trpí chorobou, která je podstatně starší než tzv. budování socialismu; a souhlasím i s tím, že tato choroba je označována jako „pozitivismus“. Bylo by ovšem zapotřebí přesněji vymezit, co se tím míní. Snad bychom se k tomu mohli někdy jindy vrátit. Zápas s pozitivismem má v naší zemi svou dlouhou, víc než stoletou tradici; ne vždycky byl veden těmi nejlepšími metodami. U nás je tento zápas dnes o to aktuálnější, že pozitivistická fronta splynula s frontou marxistickou. Tzv. marxismus vlastně samotného Marxe odsunul a eliminoval a orientoval se výhradně na Engelse (a částečně i Lenina, který byl filosofickým samoukem a přes značnou přirozenou inteligenci se ve skutečně moderní filosofické problematice nikdy nedokázal orientovat); to, co nese název „marxismus“, je tedy ve skutečnosti „engelsismus“. A engelsismus je neobyčejně hluboce poznamenán pozitivismem, je to vlastně jen odrůda pozitivismu (s jistými „zbytky metafyziky“, řekli by orthodoxní pozitivisté). Když byl marxismus vnesen do naší kulturní a myšlenkové atmosféry, přirozeně navázal na domácí pozitivistické tradice, tj. nejsilnější „filosofické“ tradice v naší společnosti.

V rámci marxistického myšlení existovala jediná možnost nápravy za prvé v návratu k Marxovi (zejména k mladému Marxovi) a za druhé v navázání na nějakou jinou moderní tradici, dnes ve světě živou, která pozitivismus podstatně překonává. Takové pokusy – a poměrně úspěšné a přesvědčivé pokusy – jsme mohli sledovat i u nás; bohužel myslitelé, kteří se tímto směrem angažovali, byli prakticky bez výjimky likvidováni, vyloučeni z KSČ, vyhozeni z vysokých škol a vědeckých ústavů, zbaveni možnosti publikovat a vychovávat dorost. Kdyby tato situace měla ještě delší dobu trvat, znamenalo by to definitivní konec marxistické filosofie v našich zemích; a to by bylo dílo lidí, kteří se ústy k marxismu hlásí.

Na tuto eventualitu ovšem nesmíme zapomínat. Protože však Marx je jedním z nejvýznamnějších duchů minulého století a protože některé jeho myšlenky mají dodnes trvající platnost (a jsou to právě myšlenky, které současnými oficiálními ideology byly hozeny přes palubu), je zapotřebí se právě dnes a zítra Marxem podstatně zabývat, odhalit momenty pravdy v jeho myšlení a přisvojit si je. To dnes naše tzv. veřejné školství vůbec nedělá a nedělá to nikdo ani ve vědeckých ústavech. Musí se proto do této práce pustit lidé, kteří to dělat nesmějí; a musíme to dělat také my v rámci „akademie“. Ovšem tady nutně narazíme, neboť to není politicum jenom o onom širokém, „nepoliticko-politickém“ smyslu, nýbrž i ve smyslu úzce „technicky“ politickém. V tom směru nemohu nepolemizovat s druhým postulátem Tvých závěrů, totiž radikálně ‘odpolitizovat’.. Politická stránka této záležitosti se mi zdá dokonce tak zanedbatelná a nevýznamná (myslím „technicky“ politická), že si můžeme po mém soudu klidně dovolit na ni vůbec nedbat a tak být političtí navzdory tomu, že si tím připravíme nějaké těžkosti navíc. Tvůj postulát radikálního odpolitizování se mi zdá být právě tak ještě příliš zatížen technicky-politickým uvažováním, jako jsou jím zatíženi ti, s nimiž polemizuješ.

Zdá se, že jsem už nějak příliš rozvleklý. Přesto bych – i když se v dalších komentářích maximálně omezím – chtěl vyslovit několik poznámek ještě k jednomu bodu, který mám za elementárně důležitý, mám o sobě, přestože v dané souvislosti zůstává jen na okraji Tvého dopisu. Tímto bodem je otázka „humanismu“ a tzv. „humanistických hodnot“, otázka „lidských dimenzí“ našeho projektu atd., jak o tom všem píšeš, jako by to bylo něco neproblematického a bezpečného. Zase to je věc, která by si možná zasluhovala podrobnější rozpravu (ostatně takové rozpravy byly již napsány); jistě je nepřiměřeně ji chtít vyřídít těmi několika poznámkami, které tu hodlám uvést. Píšeš, že je třeba pochopit „zásadní důležitost toho, aby si každé nastupující hnutí... zdůrazňovalo humanistická kritéria jako ve všech detailech i ve všech rozhodujících věcech vždy směrodatná“. Quod non. Důraz na humanitu a humanistickou orientaci, jakož i důraz na antropologické aspekty i té nejpodstatnější problematiky je jistě velmi oprávněně aktuálně, ale i systematicky (nezávisle na situaci); ale nikdy to nesmí jít tak daleko, že „humanistická kritéria“ by měla být chápána jako „směrodatná“ v detailu i obecně. Západoevropské myšlení a zejména západoevropský život je pronikavě poznamenán nejrůznějšími objektivacemi, které zastiňují a posléze eliminují postavení lidského subjektu ve světě. Je velkým objevem moderního myšlení, že o světě nelze mluvit pravdivě jako o světě „bez člověka“, právě tak jako nelze mluvit pravdivě o člověku a zamlčet jeho postavení ve světě a vztah ke světu. Všechny emancipáty, které vznikly jako produkt lidské práce a lidských aktivit a které se časem natolik osamostatnily, že si dokonce člověka podrobily do svých služeb a zotročily jej, všechny tyto emancipáty, jimiž je ohrožen dnešní člověk, dnešní lidstvo i celý svět člověka, musí být zase ovládnuty, zkráceny a učiněny služebnými nástroji v životě společnosti, v životě lidí. Dokonce sama příroda, nanejvýš ohrožení nepředloženou činností lidských bytostí, musí být rekultivována a – alespoň v pozemském rozsahu – vtažena do rámce lidského světa a do oboru lidské odpovědnosti. Ale vůbec ne tak, že rozhodující kritéria budou nadále v rukou člověka. Člověk se stal člověkem a zůstává jím nikoliv pro zvláštní povahu svých potřeb a zájmů, nýbrž proto, že nad své potřeby a zájmy a nezřídká proti svým potřebám a zájmům založil a orientoval svůj život na něco, co

nedrží v hrsti a nenosí v kapse jako něco „svého“. Člověk je bytost, která je víc než kterákoliv jiná bytost určována pravdou, tj. úporným rozlišováním mezi pravdou a lží, mezi pravdou a omylem. To se nedá odbýt floskulí, že pravda je pro člověka nanejvýš užitečná a že právě díky své schopnosti poznávat pravdu a věcech a situacích i událostech získal nadřazenost nad ostatními tvory. Pravda totiž se může někdy obrátit také proti člověku; to tedy, když se s ní z jakýchkoliv příčin nebo důvodů rozešel. Pravda ukazuje v „pravém světle“ všechno, tedy i nás; a to nemusí být vždy vítané ani příjemné. Člověk je nakloněn sám sebe vidět v lepším světle, nepřiznává si často skutečné důvody svého jednání, protože by nemohly obstát, a vymýšlí si jiné, předstírané důvody, které vypadají důstojněji a přijatelněji. Člověk klame sám sebe a tím spíš klame ty druhé. Lidé si navykli spoustu věcí jen předstírat; otevřenou kritiku, poukazující na pravý stav věcí, nemají rádi. Čím je kdo méně čestný, důsledný, pravdivý a spravedlivý, tím víc má důvodů, proč se pravdy obávat. Každým neřádným činem, každým poklesem a proviněním proti cti, spravedlnosti a pravdě zabředá člověk hlouběji do situace, kdy místo skutečné, živé pravdy hledá lež a podvod, které pravdu co nejlépe napodobují. Ve zcela mimořádné míře to platí o lidech v mocensky významném postavení a vůbec o samotné moci. Moc se nikdy nemůže sprátelit s pravdou; moc potřebuje nejrůznější převleky, aby vypadala jako něco lepšího než čím vpravdě je. A tohle všechno svědčí jenom o tom, že člověk není a nemůže být tou nejvyšší hodnotou, že lidská hlediska a „humanistická kritéria“ nemohou být vposledu směrodatná, že lidská osobnost nemůže být chápána jako poslední, nejvyšší cíl všeho snažení. Člověk žije, jedná a myslí lidsky pouze za toho předpokladu, že nepovažuje sebe za posledního rozhodčího, za nejvyššího arbitra v otázkách toho, co je správné, mravné, spravedlivé a pravdivé. Konkrétně ve vztahu k pravdě může být člověk pouze bytostí, která naslouchá, dovede porozumět a postaví se do služeb. A to ovšem neplatí jen o jednotlivci, nýbrž o lidech vůbec, o celých společnostech, kulturách, ba o celém lidstvu.

Ovšem v naslouchání, v ochotě chápat a rozumět a v pohotovosti sloužit, tj. nasadit všechny síly a třeba i život za vítězství pravdy se projevuje vlastní otevřenost lidské bytosti. Dovede-li se takto člověk otevřít vůči pravdě, pak všechny jeho přirozené vlastnosti i jeho kulturní, ba i politická a ideologická výbava ztrácí nad ním tu poslední moc a nemohou mu zabránit v tom, aby pravdu skutečně uslyšel. Jedině v této základní lidské otevřenosti vůči pravdě, která platí stejně pro všechny a která také všechny stejně oslovuje (pokud jsou otevřeni a tedy schopni ji slyšet) může spočívat jednota lidského rodu, ne v nějaké biologické, národní, třídní, kulturní nebo civilizační minulosti. Naše minulost nás rozděluje, ale spojit a sjednotit nás může jen budoucnost. Ovšem zase ne budoucnost, jak my si ji kreslíme, nýbrž ta budoucnost, která nám přichází v podobě vítězíci pravdy (spravedlnosti, krásy atd.).

Vím dobře, že to vypadá jako rétorika. Nedovedu to zatím vyslovit civilněji; snad se mi to podaří někdy později, až o tom budeme mluvit již po několikáté. Je to všechno poněkud nezvyklé a dost složité. Všem, kdo nejsou víc seznámeni se současnou situací ve filosofii, se bude zdát, že hodlám obnovovat nějaký zvetšlý idealismus Platónův nebo něco podobného. Musel bych složitě – a proto na první poslech zase asi málo přesvědčivě – dokazovat, že ta poslední kritéria, která člověk musí nakonec jen respektovat a která si sám nemůže vytvářet, – že by poslední normy, jimž svůj život i své myšlení musí nakonec podřídit, nechce-li vypadnout ze své lidské role – nejsou ničím „daným“, „hotovým“, „minulým“. Ale o tom přeje jenom raději snad jindy.

Buď zdrav.

Ladislav Hejdánek

říjen 1977